

УДК 37.015.31
ББК 74.200.5
О-72

Освіта: творчий процес чи соціальна технологія : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 19 березня 2014 року, м. Київ. – К.: Інститут обдарованої дитини, 2014 – 156 с. – С. 31 – 37.

ДИНАМІКА ТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ У ВИМІРАХ СИНЕРГЕТИКИ

Ілляхова М. В.

Університет менеджменту освіти НАПН України

м. Київ, new_zealand@ukr.net

***Анотація.** Представлено аналіз динаміки творчості як комплексу складноорганізаційних процесів. На основі синергетичного підходу описано структуру та механізми новоутворення. Вперше розкрито сутність поняття «кайрос», як потенційного імпульсу для виникнення нового, що уможливорює динаміку творчого процесу та зумовлює подальший напрям розвитку.*

***Ключові слова:** динаміка, кайрос, творчий процес, час, самоорганізація.*

ДИНАМИКА ТВОРЧЕСКОГО ПРОЦЕССА В СИНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ПЕРСПЕКТИВЕ

***Аннотация.** Анализируется динамика творчества как комплекс сложноорганизационных процессов. На основе синергетического подхода описана структура и механизмы новообразования. Впервые раскрыта сущность понятия «кайрос», как потенциального импульса для возникновения нового, что делает возможной динамику творческого процесса и задает вектор дальнейшего развития.*

***Ключевые слова:** динамика, кайрос, творческий процесс, время, самоорганизация.*

DYNAMICS OF THE CREATIVE PROCESS IN PERSPECTIVE OF SYNERGETICS

Abstract. In article analyzed the dynamics of creativity as complex of difficult processes. Based on the synergetic approach describes the structure and mechanisms of tumor. First disclosed the essence of the concept of "kairos", as the potential for the emergence of a new impulse, which makes possible the dynamics of the creative process and sets the vector further development.

Keywords: dynamics, kairos, the creative process, time, self-organization.

Творчість, як відомо, – це генерація нової цінної інформації. О. Оніщенко визначає творчість як свідому, продуктивну діяльність «щодо створення якісно нових матеріальних та духовних цінностей, які мають суспільно-історичну значущість» [6, с. 76]. Досліджуючи феномен творчого процесу більшість учених визначають три основні етапи його розвитку: задум, концентрація, виконання. Ці етапи включають моменти творчого пошуку, розробки ідеї та її реалізації, «що є завершальним, коли відбувається остаточне внутрішнє і зовнішнє злиття митця з образами» [6, с. 78]. Звісно, пропонований розгляд творчості не позбавляє її процесуальності, але і не створює цілісної динамічної системи виникнення якісно нового у свідомості особистості.

Творчий процес є складноорганізаційною, відкритою, нерівноважною системою, яка у своїй нелінійності здатна до самоорганізації, переходу від хаотичного стану до балансу та гармонії. Саме синергетика кожному відкритому систему розглядає, як множинність елементів, що перебувають у постійній взаємодії, а також в обміні енергією, інформацією зі світом. Відкрита система як світ так і особистість сповнена безліччю можливостями та формами, які досі не реалізовані атракторами. Атрактор є цільовою причиною, стійким станом системи, «який ніби притягує до себе всю безліч траєкторій системи, визначених різними початковими

умовами». Відомі синергетики Е. Князева та Н. Курдюмов порівнюють їх з образом «воронок», які «притягують до себе безліч траєкторій, зумовлюють хід еволюції системи» [5, с. 39-40]. Структури-атрактори виглядають як цілі еволюції, вони і є активним стійким центром потенційних шляхів розвитку системи, що здатні організувати оточуючу дійсність. Актуалізація частини можливостей, випробовування того, що можна, а що не можна здійснити у світі тут і тепер, що є доступним та бажаним для здійснення у певній ситуації, яка має визначену просторово-часову конфігурацію темпоралізує систему. Збудження, активізація цих цілей-атракторів можливо під впливом інформації. Таким чином, система завжди перебуває у стихійному русі та потенційній зміні, що супроводжується випадковими рухами, перетинами, переходами.

Зміна стану системи, супроводжується миттєвими, випадковими внутрішніми відхиленнями, які утворюють флуктуації, розмір яких збільшуються поблизу точок біфуркації – «розгалуження шляхів еволюції відкритої нелінійної системи». Таким чином, утворюються великі коливання, «гармоніки» взаємодіючих елементів, що створює враження хаосу, але насправді система начебто, перевіряє, яка з флуктуацій найбільше відповідає її стану. Такий динамізм відбувається «за збігом обставин, а не завдяки детермінованому вибору, що може стати початком еволюції системи у зовсім несподіваному напрямку [8, с. 56]. Відповідно, чим більше система порушує рівновагу, тим більше коливань, «гармонік» з'являється в ній. Це створює інформацію і складність. Динамічна система в хаотичному стані – це певний «сепаратор, який відкидає величезну більшість випадкових послідовностей і зберігає лише ті з них, які сумісні з динамічними законами даної системи» [7, с. 224].

Такий динамічний хаос і є творчим началом. Саме на стадії хаосу точніше, при виході з нього виникає нова цінна інформація. На цій стадії існує момент, коли генерація цінної інформації є найбільш ефективною.

Цей момент по суті і є моментом «осяяння», «прозріння», «істини». Це особливий кайромомент коли реалізовується евристичний потенціал творчого процесу. Саме кайромомент перетворює загальне на особливе, створюючи нові форми буття. Такий момент містить суперечливу ідею статичної рівноваги та її динамічного порушення. На це вказує і сама етимологія поняття «кайрос». Авторами «Європейського словнику філософій» вказується на те, що в «Іліаді» цим поняттям позначалася точка поєднання чи збирання обладунку, а також кістковий шов черепа, тобто всі точки у які може влучити стріла та фатально визначити долю [11, с. 380]. Подібні ж значення поняття «кайрос» також знаходимо і в Грецько-руському словнику А. Вейсмана, як то: належний час, слухний час, слухна мить, вигода, смертельно поранений [3, с. 650]. Також цікавим є значення «кайрос» у сенсі «говорити без підготовки, експромт». Тут йдеться про те, що кайрос визначає певний тип риторики, характерний для Алкідама, Ісократів і софістів та характеризує імпровізацію [11, с. 381]. Майстерність ратора полягає у тому, аби відчувати емоції, почуття аудиторії, він має завжди бути уважним до настроїв слухачів та вибудовувати свою промову «тут і зараз», завжди у «сприятливу мить», аби публіка була задоволеною. Тут кайрос розгортається також у значенні імпровізації, яка немає заданого алгоритму та є спонтанним поєднанням відомого та невідомого. Б. Рунін справедливо зауважує, що суть імпровізації полягає «в миттєвій реактивності, яка дивним чином скорочує часовий проміжок між «задумом» і «здійсненням». Така одномоментність народження мети й засобів як «миттєва вдача розуму» є фактором непередбачених для самого автора відкриттів [9, с. 46].

Таким чином, особливістю поняття «кайрос» є те, що воно завжди балансує, як юнак на кулі, між своїми інваріантами – критична точка розриву чи відкриття, момент кризи чи звершення, фатальний збіг обставин чи сприятливий час, фатальна нагода чи щаслива мить – який же

варіант є найкращим «тут і зараз» визначить доля чи екзистенційний вибір людини. Кайрос, як час звершення, момент, який розкриває справжню, дійсну сутність будь-якої речі, надає людині можливість виявити її істинну природу, відсилає до закладеної в ній ідеї. Кайрос – це «момент істини», який перериває звичайний часовий континуум, що зумовлює стрибок, перехід від раціонального процесу споглядання, пізнання, розкривання сутності речей до ірраціонального моменту. У такій динаміці «нове» відкриває своє обличчя.

В основі творчості лежить суб'єктивне переживання часу, при чому як часу, орієнтованого на імпульс «творчого пориву» (А. Бергсон), так і часу, що «тримається у справжній часовості» (М. Гайдеггер). Сутність часу як неперервної тривалості не можна сприйняти ззовні: її можна лише внутрішньо спостерігати. Коли ж ми розглядаємо час зовнішньо, як хронос, то він набуває просторового образу лінії, яку можна поділити на крапки – миттєвості, оскільки просторове завжди подільне. Дійсний час, як внутрішнє переживання тривалості, є неподільним. Саме людина створює уявлення про його подільність, коли з'являється звичка «перетворювати час на простір» (А. Бергсон). Відтак відбувається протиставлення часу реальному – тривалості душі – час умовний, що конструюється наукою і буденним мисленням з практичною метою – метою вимірювання. Критерієм реальності у даному випадку і виступає «даність феномену свідомості», її переживання.

Свідомість має здатність безпосередньо схоплювати незавершену плинність часу. Вона, наче, скріплює минуле і майбутнє теперішнім. Такий темпосинтез Е. Гусерль яскраво ілюструє на прикладі з мелодією: я маю утримувати звук у свідомості, як актуальне минуле, те, що щойно відзвучало, також я схоплюю наперед цей звук, як актуальне майбутнє: «Точки часової тривалості віддаляються для моєї свідомості аналогічно тому, як точки предмета, що перебуває у просторі, віддаляється

віддаляються для моєї свідомості, коли я віддаляю себе від предмета. Предмет зберігає своє місце, так само зберігає тон свій час, кожна точка володіє стійкістю, однак вона спливає в далечінь свідомості, відстань від Тепер, що виникає, та є все більшою. Саме тон – той самий, але тон «в модусі як» – завжди новий» [4, с. 28].

У тривалому потоці свідомості між різними моментами часу відбувається взаємопроникнення, вони можуть нанизуватися і зміцнювати один одного. Конкретний час – це життєвий потік з елементами новизни у кожній миті. А. Бергсон порівнює цей час із клубком, котрий, збільшуючись, не втрачає накопичене. А хронологічний час можна порівняти з намистом, в якому кожний момент часу існує сам по собі. Внутрішня темпоральність, таким чином, є трансцендентальною умовою, завдяки якій предмети набувають значень. Час, як принцип реалізації «Я» у світі має змістовний характер. Так, внутрішня свідомість часу конститує єдність «Я» та світу не лише у чистих актах, але у структурах самого життя.

Слід зазначити, що за своєю природою час є синтетичним об'єктом. Це проявляється у тому, що він складається з різних частин: модус сучасного розташовано у полі іманентності, людина схоплює сучасне у потоці «тепер», що безперервно змінюють один одного. Що ж стосується модусів минулого та майбутнього, то вони можуть існувати лише у вигляді уявлень і розташовані у полі трансценденції. Таке виокремлення різних когнітивних полів при вивченні якостей часу виявляється евристичним при дослідженні процесів становлення духовної, творчої реальності.

Ідея якості часу пов'язана з ідеєю множинності часів, або, за словами А. Бергсона, «ідеєю співіснування численності «живих» часів». Але А. Ейнштейн, як відомо, категорично заперечував таке розуміння часу. І хоча судження А. Бергсона не вписувалися у традиційні уявлення, але виявилось, що саме ці незвичні, з точки зору його сучасників, погляди

багато в чому близькі ідеям, що походять з нелінійної парадигми. Бергсонівський живий час, або тривалість, відноситься до фундаментальних, невід'ємних якостей становлення. Нині цими питаннями займається синергетика. У процесі дослідження розвитку нестационарних та відкритих дисипативних структур неможливо обмежитися уявленням про час як про винятково кількісну характеристику процесів, оскільки у цих системах принциповими є стадії нестійкості, у ході яких відбуваються якісні зміни.

Синергетика передбачає стадіальність як у творчому, так і в інформаційному вимірах. Так, за думкою Л. Асланова, в еволюції людства початок кожної події – це створення нової інформації (і, отже, крок у розвитку); після чого йде адаптація, коли підвищується цінність інформації, яка супроводжується втратою її новизни і збільшенням складності, відходом від рівноваги до біфуркації, що приводить до загострення чуттєвості систем до внутрішніх і зовнішніх флуктуацій, які руйнують організацію системи, переводять її в хаотичний стан. Далі знову вихід із хаосу через нову подію-інформації, яке запам'ятовується системою» [1, с. 45]. При цьому генерація цінної інформації можлива, коли в динамічній системі є так званий «динамічний прошарок», що забезпечує виникнення нової інформації, яке відбувається випадково, незалежно від початкових умов системи.

Виникнення нового можливе лише там, де для цього існують великі можливості, де є велика свобода вибору. У даному випадку діє принцип надмірності, завдяки якому виникають нові елементи, зберігаються всі, незалежно від того, чи є найближчі перспективи включення їх до сформованої системи. Саме це надмірне різноманіття створює спектр можливих напрямків розвитку, надає матеріал для відбору найбільш оптимальних тенденцій цього розвитку. Саме про це і писав А. Бергсон: «Уявлення про множинність взаємопроникнення повністю відмінні від

нумеричної множинності – уявлення про тривалість гетерогенні, якісні, творчі» [2, с. 87]. У суто психологічній тривалості він бачить розкриття онтологічної тривалості, умовою реальності якої є те, що час є життєвим поривом, самим життям. Вона вивільняє людину та робить її творцем.

Динаміка творчого процесу розкриває темпоральність людського буття у всій його повноті, єдності багатовимірності. Адже творчість як складноорганізаційний процес утворює множинність елементів, феноменів, які у своїй багатовимірності, неоднорідності, випадковості можуть створювати спонтанні кореляції у вигляді нових ідей, як у зворотному, так і у незворотному напрямках. Така динамізація творчості не є лінійним, гомогенним процесом від власне задуму до його реалізації. Скоріш це якісно живий процес становлення нового, в якому самооновлення уможлиблюється за рахунок динаміки вибуху нових можливостей – кайросів. Кайрос є миттю переходу від хвильових дисипативних коливань до самоорганізації та лінійності. У кайромоменті синтезується та комбінується множинність елементів інформації, народжуються оригінальні ідеї, створюється потрібний напрямок думок людини-творця. Кайромить є завжди можливою ймовірнісною точкою у процесі творчості, вона є своєрідним імпульсом, що викликає дисипативні коливання при стохастичному оформленні автором нових образів. Це дозволяє системам творчості кардинально перебудовувати свої структури, переходити на новий рівень функціонування.

Найважливішою особливістю кайромоменту є те, що у своїй, нестабільності, плинності та спонтанності, він завжди є потенційним імпульсом для виникнення нових, бажаних подій, що уможливлюють динаміку творчого процесу та зумовлюють подальший напрям розвитку. Тут випадковість кайромиті, її стрибок, несподіваний перехід у «раптом», може виявитися важливим фрагментом інформації, новизною, щасливим моментом прозріння або успішною бажаною подією. У становленні це

набуває особливого значення, оскільки доступні людині мінімальні зусилля можуть відіграти вирішальну роль в реальному впливі на події і, таким чином, людина отримує можливість творити власне життя за власним бажанням. Людина постійно перебуває в динамічному потоці можливостей, що виникають і зникають, що перетинаються і нашаровуються кожен мить у кожний момент. Завдяки цьому перетину наше життя сприймається як інтегрована єдність часу, яка і є становленням, що розкриває всю повноту $\alpha\omega\nu$. Особливий же сенс творіння полягає у дії «*enkaïro*» (П. Тілліх), тобто «у справжній час». Лише для абстрактного, відстороненого споглядання час є порожньою формою тривалості, здатної вмістити будь-який зміст, але для того, хто перебуває у динамічному творчому житті, час сповнений кайромоментами, «загрожує можливостями» сповнений сенсу. Саме у творчому становленні розкривається вся якість людської життєвості, що утворює смислову єдність цінностей та цілей, уможливорює розвиток творчої свідомості, яка у кожен мить, відтворює духовний досвід людства та формує бажане майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асланов Л. А. Культура и власть. Философские заметки. Кн. 1 / Л. А. Асланов – М. : Издательство ИТРК, 2001. – 496 с.
2. Бергсон А. Творческая эволюция / А. Бергсон ; [пер. с фр. Российская академия естественных наук]. – М. : Канон-пресс, 1998. – 383 с. – (Канон философии).
3. Вейсманъ А. Д. Греческо–русский словарь / А. Д. Вейсманъ. – С.–Петербургъ, Изданіе автора, 1899. – 1370 с.
4. Гуссерль Э. Феноменология внутреннего сознания времени / Э. Гуссерль ; [пер. с нем., вступ. ст. В. И. Молчанов]. – М. : Риг Логос: Гносис, 1994. – 192 с.

5. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – М. : Наука, 1994. – 236 с.
6. Оніщенко О. І. Художня творчість у контексті гуманітарного знання / О. І. Оніщенко ; [Монографія]. – К. :Вища школа, 2001. – 179 с.
7. Николис Г., Пригожин И. Познание сложного. Введение / Г. Николис, И. Пригожин. – М. : Мир, 1990. –345 с.
8. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс ; [пер. с англ./ общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича, Ю. В. Сачкова]. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.
9. Рунин Б. М. О психологии импровизации / Б. М. Рунин // Психология процессов художественного творчества. Сборник. – Л., 1980. –С. – 45–57.
10. Тиллих П. Теология культуры / Пауль Тиллих // Избранное. Теология культуры. – М. :Юристъ, 1995. – С. 236– 395.
11. Європейський словник філософій : Лексикон неперекладностей. Том перший / Барбара Кассен, Костянтин Сігов. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. – 576 с.